

Ön yargı hakemlerimizi ele mi geçirdi?

Sümeyye Akça

Dr. Öğr. Üyesi. Ardahan Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

sumeyyeakca@ardahan.edu.tr

Müge Akbulut

Araştırma Görevlisi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

mugeakbulut@gmail.com

Bilimsel iletişim sürecinin en önemli safhası, çalışmaların kalite kontrolünün yapıldığı hakemlik aşamasıdır. Bu aşama bilimsel iletişim sürecinde kaliteyi koruma ve artırmanın en önemli ayağı sayılır. Araştırmacılar uzmanlık alanları ile ilgili çalışmalarını özümseyip öneri verecek düzeye geldiğinde hakem unvanı alır ve değerlendirme sürecine dâhil olur. Bu noktada hakemler alandaki farklı çalışmalarla temas yoluyla yazma becerileri ve uzmanlıklarını geliştirerek bilimsel ağa katılırlar. Bu tür faaliyetler özellikle genç bilim insanları için önemlidir.

Fakat iyi bir hakemlik süreci şekli ve yöntemi ne olursa olsun (çifte kör değerlendirme (double-blind), tek kör (single-blind), açık hakemlik) bilimsel iletişim için çok önemli olmakla beraber bazı problemleri de bünyesinde barındırmaktadır. Son yıllarda uluslararası literatürde bu konu çokça tartışılıyor. Öyle ki sorunlu yönlerin tespit edilerek çözüm önerilerinin sunulduğu hakemlik haftaları organize edilmekte, etraflıca tartışmakta.¹

En önemli sorun ön yargı problemi; hakem değerlendirme sürecinde mesleğe yeni başlayanlara, cinsiyete, ülkeye ve kuruma ön yargı maalesef bilimsel iletişimin bu en önemli sürecine leke sürmektedir. Pek çok araştırma, ağ oluşturma konusunda yetenekli olmayanların, mesleğe yeni adım atmış akademisyenlerin hakemliğe davet edilme olasılığının, diğerlerine göre daha az olduğunu gösteriyor (Helmer, Schottdorf, Neef ve Battaglia, 2017). Örneğin Publons, Scholar One ve Web of Science'dan alınan verilere dayanılarak yapılan bir çalışma editörlerin hakemleri genellikle İngiltere ve Amerika'dan seçtiklerini göstermekte (Global State of Peer Review, 2018).

“Aranıza bir erkek alın”

Geçen yıllarda PLOS ONE’da yaşanan ve iki kadın yazara çalışmalarına bir erkek yazar daha eklemelerini öneren olaydan sonra, hakemlerin cinsiyetçi yaklaşımları sorgulanmaya başlandı (Cochran, 2015). Pek çok çalışma gösterdi ki erkek yazarların kabul oranı kadınlara göre daha fazladır. Program komiteleri ve editöryal kurullarda erkek egemenliği hâkimdir.

Bu insanlar bilimsel iletişim sektöründeki paradigmayı oluştururken kuralları (bu profesörle çalışma!, doktora sonrası araştırmanı (postdoc) o kurumda yap! gibi) koyuyor ve oyuna kimlerin dâhil olup olamayacağını belirliyor. Ve ön yargıya maruz kalan insanlar dışlanarak akademik hayatlarına dezavantajlı olarak başlıyorlar.

Ayrıca yazarların ve editörlerin, kadınları daha az hakem olarak önerdiği ve kadınların hakemlik yapma oranının erkeklerden ciddi oranda düşük olduğu pek çok çalışmada gösterildi (Muncy ve Meyer, 2015).

Tüm bu ülke/coğrafya, yaş/kariyer, etnik/dil ve cinsiyet ön yargıları günden güne artış göstererek, kapsayıcı, etik, güvenilir bir bilimsel iletişim ekosistemi sağlama çabalarını engellemektedir. Kadınlar ve azınlıklar işe alım veya terfi kararlarında, hibe ve fon dağıtımında, konferanslara davet edilmelerde, ödüllere aday gösterilmelerde ve profesyonel işbirlikleri oluşturmada dezavantajlı durumdadır.

Hakem bulma sorun

Sayıları günden güne artan bilimsel yayınları değerlendirecek hakem bulma işi ise bir diğer önemli problem olarak karşımıza çıkıyor. Yayın artışı, küçük camiadaki hocalar üzerinde ciddi iş yükü oluşturuyor ve hakemlik davetlerini reddediyorlar. Bu bağlamda bilimsel iletişimin en önemli ayaklarından biri olan hakemlik süreci çok az kişiyle, yani sen, ben, bizim oğlan mantığıyla yürütülüyor. Özellikle ulusal dergilerde ve dar kapsamlı bilimsel alanlarda değerlendirmeler için, konunun aslında çok da uzmanı olmayan kişilere hakemlik öneriliyor. Böylece, bu hakemlerin literatüre sağladıkları katma değer problemleri oluyor.

Ülkemizde dar kapsamlı bilimsel alanlarda her ne kadar hakemlik sürecinde körleme sistemi uygulansa da, çalışmaların kimler tarafından yapıldığı kolaylıkla tahmin ediliyor. Dolayısıyla kişisel ön yargılar, husumetler

¹ Bkz: <https://peerreviewweek.wordpress.com>

küçük bilimsel topluluklarda daha çok göze batıyor. İyi çalışmalar bu ön yargılara kurban edilmekte, ya da yeterince iyi olmayan çalışmalar dergilerde yer bulabilmekte.

Kişisel çıkarlar, kadro problemleri, niceliksel ölçüme dayanan akademik yükselme kriterleri gibi sistemler, bu ön yargıları tetikleyen durumlardır. Bu durum hakemlik yapan hocaların dahi kendine yakın olanların çalışmalarını değerlendirirken farklı (tarafgirlik, kayırma), yükselmesini istemediği akademisyenlerin çalışmalarını değerlendirirken farklı tavır takınmalarına neden oluyor. Tüm dünyada da tartışıldığı gibi, ülkemizde maalesef bir makaleyi, hibeyi ya da iş başvurusunu değerlendirenlere yakın olmak, avantajlı bir durum olarak görülüyor (ahbap çavuş ilişkisi-nepotizm).

Peki bu karamsar tabloyu dağıtmak için neler yapılmalı, bilim nasıl iyileştirilmeli?

İdeal bir değerlendirme sistemi insanların ön yargılarını da belli bir dereceye kadar özgürce dile getirebilecekleri düzeyde şeffaf bir yapıda olmalı. Bu noktada ön yargının rasyonel olduğu ve deneyimlere dayandığı sürece etik olabileceğini hatırlatmakta yarar var.

Bu aşamada açık değerlendirme sistemine geçiş de ön yargı engelini aşabilir. Erin Hengel (2018) kimlik bilindiği takdirde hakem değerlendirme raporlarının daha iyi ve özenli hazırlandığını belirtmektedir. Sosyal medyadan da kolayca gözlenebileceği gibi anonim yorumların çoğunluğu ön yargı içermekte. Oysa gerçek kimlikle yapılan yorumlar görece daha tutarlı ve ön yargıdan uzak yapıdadır.

Aslına bakılırsa mevcut sistemde küçük dokunuş ve hatırlatmalarla problemler aza indirilebilir. Hakemlikteki çeşitliliği sağlayarak, hakem havuzunu sayıca fazla ve daha çeşitli hale getirmek (istatistik hakemi, teknik hakemlik, patent hakemliği gibi) oluşabilecek ön yargıya karşı alınabilecek verimli tedbirlerden biridir.²

Ayrıca editörlerin ve dergi yöneticilerinin hakemlere ön yargı konusunda aralıklarla hatırlatma yapmaları da işe yarayabilir. Örneğin hakemlere, değerlendirme sonuçlarının yazarının erkek ya da büyük bir araştırma enstitüsünden gelmesi durumunda değişip değişmeyeceğini kendilerine sormaları önerilebilir.

Başka bir önlem olarak da kadınların sistem içerisinde daha görünür hale gelmelerini sağlamak için editörlerin mentörlük almaları önerilmektedir. Nature'da bunun için yazar ve hakem atamadan önce, personel ve editörlerin kendilerine bu alanın önde gelen kadını kim gibi soruları sormaları istendi. Bu sistem sayesinde Nature'da haber ve görüşler (news & views) kısmında 2012 yılında kadın yazar oranı %12'yken bu oran son üç yılda %26'ya çıktı (Nature's Under-Representation of Women, 2018).

Ön yargı şeffaf olmayan tüm sistemlerin problemidir. Buradaki asıl sorun, hakemlik sürecini (şeffaf olmayan şekilde) bilimsel iletişimin katı bir parçası olarak kullanmaktır. Genel olarak mevcut sistemde hakemlerin kimlikleri gizli tutulduğundan, bir ön yargı olup olmadığını tespit etmek zordur. Tüm bu sorunları aza indirebilmek için hakem seçerken öne çıkarılması gereken durum hakemlerin uzmanlık alanları olmalıdır. Diğer tamamlayıcılar konu dışıdır. Bilhassa Orta Asya ve gelişmekte olan ülkelere karşı oluşan ön yargı araştırmacıların çalışmalarını uluslararası dergilerde yayımlatma konusunda sorun oluşturuyor.

Ülkemizin yağmacı dergi ve sahte makale üretiminde son yıllarda göstermiş olduğu menfi durumun³ da bu tabloda etkili olduğu düşünülmeli. Bu genel tablo titiz ve iyi bilimi gölgeliyor ve ülkemiz dünya standartlarında yanlış değerlendiriliyor. İnsan yargısı ve ahlaka zor müdahale edilebilir. Buradaki asıl mesele kayırmanın yapılamayacağı bir sistem inşa edebilmektir.

Kaynakça

- Akça, S. ve Akbulut, M. (2018). Türkiye'deki yağmacı dergiler: Beall listesi üzerine bir araştırma. *Bilgi Dünyası*, 19(2), 255-274. doi: 10.15612/BD.2018.695.
- Cochran, A. (2015, 7 Mayıs). Sexism in peer review. <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2015/05/07/sexism-in-peer-review/> adresinden erişildi.
- Global State of Peer Review. (2018). Clarivate Analytics. <https://publons.com/static/Publons-Global-State-Of-Peer-Review-2018.pdf> adresinden erişildi.
- Helmer, M., Schottdorf, M., Neef, A. ve Battaglia, D. (2017). Gender bias in scholarly peer review. *eLife*, 6, e21718.
- Hengel, E. (2018). Publishing while Female. Are women held to higher standards? Evidence from peer review. <https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/270621/cwpe1753.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden erişildi.
- Nature (2018, 21 Haziran). Nature's under-representation of women (Editorial). *Nature*, 344 (588). <https://www.nature.com/articles/d41586-018-05465-7> adresinden erişildi.

² Farklı disiplinlerden hakemlerin değerlendirmesi sırasında terminoloji farklılığından dolayı ön yargı oluşturabilecek durumlar oluşabilmektedir. Bu noktada editörler devreye girerek ön yargı problemlerini en aza indirmelidir.

³ Beall'in listesinde Türkiye yağmacı yayınlarda Hindistan'dan sonra ikinci ülke olarak karşımıza çıkıyor (Akça ve Akbulut, 2018).